

ВІДЗИВ

офіційного опонента на дисертацію **Рибчинського Олега Валерійовича**

«**ФОРМУВАННЯ І РЕВІТАЛІЗАЦІЯ**

СЕРЕДМІСТЬ ІСТОРИЧНИХ МІСТ УКРАЇНИ»

поданої на здобуття наукового ступеня доктора архітектури
за спеціальністю 18.00.01 – теорія архітектури, реставрація пам'яток
архітектури

У представленій роботі стародавня архітектура України розглянута як унікальне культурне явище, яке зазнало великих політичних та соціальних катаклізмів протягом багатьох століть. Політичні та соціальні проблеми, пов'язані з історією України впродовж тривалого часу зафіксували виразні сліди в образі історичних міст як західної, так і східної України. Експансія західних та східних сусідів, які прагнули підкорити своїй владі не тільки території, а й сам творчий потенціал українських архітекторів, народжували внутрішні проблеми регіонального розвитку, прагнення модернізації та інерцію реальних обставин. Все це породжувало складний клубок протиріч, які мали великий вплив на втілення творчих задумів архітекторів та будівничих, які ставили перед собою задачу формування аутентичного простору регіону.

В часи формування архітектури України склалися різноманітні концепції композиційної побудови міст і сіл, що висвітлено автором у вкрай широкому колі публікацій (більш 50). Боротьба між європейськими, російськими і національними культурними цінностями стала ключовим чинником формування дивної своєрідності архітектури центральної та західної України. Автор резонно зазначає, що такі категорії як «історичне місто» і «середмістя» окреслюють головний зміст розвитку та ревіталізації архітектури історичних пам'яток. Середмістя визначають обличчя міста, його характер, особливості його функціонування, нарешті, менталітет городян. Їх зміна протягом іноді цілих століть визначає характер міста, його своєрідність і ауру існування. Тому вивчення історії та художньо-просторової організації так важливо сьогодні, в

період радикальних змін і подій, які штовхають нас до самовизначення, тобто окреслення шляху розвитку нашої долі. Ця мотивація робить дану роботу **вкрай актуальною**.

Уміння прочитати характер міста, зрозуміти його специфіку і знайти спосіб її збереження, активізації та подальшого процвітання є найважливішим завданням сучасного підходу при опрацюванні стратегій перспективного розвитку міста, адже місто, що не має специфіки, індивідуального образу не має майбутнього. Воно перетворюється в пасивний, стихійно існуючий організм, а його містяни - не мають жодних перспективи. Виділення в міському середовищі історичного центру є ключовим моментом самовизначення, тому що дозволяє одним поглядом узагальнити історичний процес, проявити особливості і намітити перспективи розвитку або збереження.

На початку ХХ століття з розвитком модерністських концепцій проектування почався процес відмови від історичної спадщини в проектній практиці, який запровадив нових архітекторів в ідею очищення архітектури до кристалічної чистоти. Раціоналізм модернізму не передбачає використання історичної спадщини, а також не зауважує цінності сформованого міського середовища. Такі радикальні погляди завершилися катастрофічними наслідками, які можна було б назвати майже повною втратою пам'яті. Про цю проблему на заході почали говорити ще в 1960-х роках, а у нас ця тема стає актуальною нажалі тільки сьогодні.

Велика проблема сучасних історичних міст України полягає, як сказав би італійський архітектор Альдо Россі, у неусвідомленості ролі історичного духу **місця, відсутності почуття історичної пам'яті місця**. Особливо гостро це відчувається в містах з не дуже глибокою історією або містах, які сильно постраждали в результаті військових і політичних дій ХХ століття. Тенденція до «вчищення» історичної пам'яті спостерігається також в тих випадках, коли дешевше знищити, ніж реставрувати, коли влада бачить економічну вигоду в «стерилізації» місця. Яскравим прикладом такої стратегії можна вважати Харків, в якому історичні пам'ятки ХІХ - ХХ століть зникають з катастрофічною

швидкістю. Знеособлення міст є важливою професійною проблемою, яка потребує особливої рефлексії.

Ознайомлення з роботою Рибчинського О.В. дає змогу пересвідчитися, що це одна з небагатьох в сучасній вітчизняній науці спроб дослідити глобальне явище, яке дуже цінне для архітектури всієї країни.

Представлене на розгляд дисертаційне дослідження складається зі вступу, шести основних розділів, висновків, списку використаних джерел (621), 80 ілюстрованих листів.

Чітке формулювання гіпотези та мети дослідження дозволяє автору піднімати дуже гострі проблеми сучасної теорії архітектури, що робить його роботу актуальною. Він висвітлює питання наукової новизни та практичного значення роботи, наводить результати впроваджень, а також інформацію про апробацію результатів дослідження.

Дослідник ставить перед собою мету колосального масштабу і надзвичайної складності: дати системну характеристику особливостям та закономірностям розвитку архітектури середмість історичних міст України в контексті соціокультурних трансформацій ХХ століття. Найважливішими завданнями дослідження є: з'ясувати особливості містобудівельної деградації середмість у ХХ столітті; обґрунтувати актуальні проблеми збереження та розвитку середмість; визначити ресурси, опрацювати програмну модель комплексної ревіталізації середмістя; розкрити роль соціального фактору, розробити стратегії та індикатори ревіталізації середмістя історичних міст України. Безперечно, такий масштаб постановки дослідницької проблеми відповідає статусу докторської дисертації.

Перевага даної методики полягає у порівнянні західних та східних методик дослідження історичних міст, їх законодавчої і теоретичної баз, методів охоронно-реставраційних заходів. Розгляд середмість як комплексу, а не окремих пам'яток також є примітною рисою авторського погляду на проблему. Слід звернути увагу на те, що автор поєднує культурологічний та аксеологічний підходи, а також типологічний та історико-генетичний методи, що удосконалює методологію досліджень даного типу.

Такий підхід засвідчує прагнення автора дослідити механізм архітектурно-просторових трансформацій середовища на основі глибокого аналізу причинно-наслідкових зв'язків. Співвідношення їх з логікою політико-економічного та соціокультурного розвитку, історичною макродинамікою цілком обґрунтовано представляє архітектуру як складний багатоаспектний організм. На цій підставі автор узагальнює не тільки свої теоретичні висновки, а й результати багаторічних досліджень. Про це говорить той факт, що по темі опубліковані 2 монографії та 52 статті. Автор дає надзвичайно широкий огляд літератури (621 джерело).

У першому розділі **«Методологічні основи аналізу формування і ревіталізації середмість історичних міст України»**, спираючись на системне бачення міста та його середмістя як цілісну соціальну та художню структуру зі своїми законами й механізмами розвитку, автор узагальнює український та закордонний досвід дослідження середмість, основні підходи до збереження, формує власну методологію. Вкрай широке поле українських міст (більш 500) дозволяє автору узагальнити історичні аспекти урбанізаційних процесів, поставити питання про проблеми збереження та дослідження центральної частини міст та їх планувально-композиційні структури та об'ємно-просторові ознаки.

З методологічної точки зору, дуже правильно було ввести поняття, яке буде слугувати базою подальших досліджень. Так автор зазначає, що **«середмістя – це самоврядний, поліфункціональний, архітектурно-містобудівельний комплекс сформований впродовж XIV – початку XX століття, з ядром - ринковою площею та периметром оборонних споруд»**. Це дає змогу перейти до тлумачення таких понять як **регенерація, ревалоризація, ревіталізація** та інші, що вкрай важливі для формування подальшої стратегії дослідження.

У другому **«Історико-архітектурні етапи формування середмість історичних міст України»** та третьому **«Архітектурно-просторові особливості забудови середмість історичних міст України»** розділах автор розглядає середмістя як простір культурної спадщини, яка розвивається. Автор приділяє велику увагу композиційно-просторовим побудовам та змінам середмістя, що дуже важливо. Але у великому сенсі це явище пов'язано, по-перше, з

функціональним типом міста: фортеця, сільське господарство, торгівля, банківський центр, тощо, по-друге, з ландшафтно-географічними ознаками, а вже потім з композицією, тому логічніше було б поміняти розділи місцями. Така постанова краще визначила появу той чи іншої композиції у процесі еволюції міста.

У другому та третьому розділах Рибчинський О. В. намагається намалювати моделі міст в просторово-часовому континуумі, що дуже складно для різноманітного історичного матеріалу. Але це виявляє певні історичні закономірності у розвитку архітектури середмість, архітектурно-просторові структури, ознаки просторово-планувальних трансформацій середовища то що. Він надає характеристику переважно морфологічним та стилістичним особливостям побудови середмість, що заважає йому приділити увагу семантичним та синтаксичним архітектурним особливостям архітектурної мови історичних міст. Таке питання як діалог стилів і різночасових мов архітектури міг би стати окремим розділом, якщо не самостійною дисертацією.

Але це зауваження не знижує рівня роботи. Застосування дисертантом методологічних підходів та інструментарію еволюційної теорії з морфологічним поглядом дозволяє максимально зблизити архітектурну та урбаністичну історію України, звести вихідні аксіологічні данні. Таким чином в архітектурній теорії послідовно пробиває собі дорогу системне бачення ревіталізації історичних міст і саме до цього напрямку досліджень належить робота здобувача.

Четвертий розділ «Об'ємно-просторова деградація середмістя та підстави для ревіталізації» містить у собі головну проблему дослідження. Занепад історичних міст у XX – XXI сторіччях призвів до деградації міського середовища як у функціональному плані, так і в моральному і композиційному. Відбудова міст поспіхом після 1 та 2-ї світових війн дала тяжкі наслідки в сенсовному плані. Дух та пам'ять міста (*genius loci*), що не можуть бути оцінені в грошовому вимірі, мають бути відновлені, бо без них місто втрачає свою автентичність та неповторність. Тому вкрай важлива спроба дослідити принципи, за якими відбувався процес відновлення українських міст. Автор правильно

стверджує, що «у 1920-х роках не застосовували реставраційних принципів при відбудові», що призвело до нищення цінної просторово-композиційної організації та зміни масштабу міських просторів та споруд. В радянські часи зміна ідеологічної детермінації та втручання в забудову аскетичних та дисгармонійних будівель, що агресивно втручаються в залишки історичного середовища вносять руйнівний дисбаланс. Тому автор резонно підкреслює, що «до сьогодні не сформовано розуміння того, що середмістя є унікальним і пам'ятковим архітектурно-містобудівельним комплексом» (с. 18), який треба органічно включати в сучасну урбаністичну систему міста. На цій основі він відбудовує **типологію за станом збереженості середмість (7 рівнів)**. Робиться висновок що до причин занедбаності охоронної політики, яка має розгорнути свій погляд у бік ревіталізації та відродження середмість історичних міст. На базі сформульованих **критеріїв визнання середмість історичних міст України пам'ятками містобудування**, автор пропонує внести в **реєстр пам'яток містобудування середмістя Львова, Луцька, Городка, Самбора, Дрогобича, Добромиля, Богородчан, Стрия, Жовкви, Івано-Франківська, Коломиї, Брацлава, Шаргорода, Рогатина, Скали Подільської, Нової Ушиці, Кам'янки-Буської, Гайсина, Бучача, Бердичева.**

У п'ятому розділі розглядаються **«Ресурси та програма розвитку середмістя історичного міста України»**. Виділені головні напрямки перспективного оновлення архітектурно-містобудівельного простору базуються на функціональній класифікації історичного міста. Важливим є виділення ресурсів (історичні, земельні, людські та економічні), які впливають на шанси ревіталізації. Складовою історичного ресурсу є культура народів, які проживали у містах та наслідують свої традиції і не бажають їх втрачати.

За станом збереженості планувальної структури автор виділяє п'ять підгруп містобудівельних ресурсів: «1. повністю збережена структура; 2. композиційно збережена структура; 3. частково збережена структура; 4. збережені сліди структури; 5. втрачені будь-які сліди структури» (с. 21). На цьому базується **«Програмна модель комплексної ревіталізації середмістя історичного міста»** та

«Засоби ревіталізації втрачених пам'яток історичного центру міста». Комплексний підхід, що пропонується, наполягає на ревіталізації та створенні нової якості міського середовища, яке буде гармонійно поєднувати самобутність старовинного та привабливість сучасного образів життя.

Позитивним аспектом даної роботи є акцент на поліваріантність, альтернативність розвитку архітектури середмість, що є цілком обґрунтованим. О. В. Рибчинський показав, що для кожного міста не було і не може бути єдиного проектного рішення, тому програми ревіталізації мають відображати цю множинність інвестиційних та проектувально-реставраційних підходів.

Великий інтерес викликає таблиця Е.1, що вказує на функціонально-ієрархічні рівні розвитку історичних міст з географічної точки зору та порівняльні таблиці Е.5, Ж.4, Ж.6-12, що демонструють процес руйнації просторової структури малих міст.

У розділі 6 «Соціальний фактор та стратегії ревіталізації середмістя історичного міста України» стає очевидним, що розвиток сучасних уявлень про архітектуру середмість історичних міст України не може бути вирішений у рамках суто архітектурної професії. Автор резонно зазначає, що стратегії ревіталізації середмість історичних міст України треба поділяти на п'ять взаємозв'язаних векторів: **архітектурно-містобудівельна, інженерно-технічна, соціальна, економічна та екологічна ревіталізація**, які в свою чергу поділяються на сім послідовних частин: діагностика проблем середмістя; ідентифікація реставраційної діяльності; ідентифікація реконструкційної діяльності; підготовка проекту; затвердження проекту; реалізація проекту ревіталізації; оцінка проекту ревіталізації. Сформульована черговість реалізації стратегій ревіталізації.

Все це може бути реалізовано на тлі двох зустрічних процесів: бажання влади та партиципації мешканців у ревіталізації, формуванні громадської думки щодо збереження пам'яті щодо культурної спадщини (рис. Ж.2 – Ж.3., Ж.5, Ж.13, Ж.16-17).

В якості зауваження, я б не рекомендувала автору вживати такі формулювання як «встановлено, що впродовж XIV - початку XX ст. для формування середмість властива еволюційна синергія» (розд. 2, с. 13), оскільки ці нові і ще не обґрунтовані, а часто просто модні слова (синергія) не розкривають суті досліджуваного процесу. Еволюційні процеси в архітектурі не є природними (або органічними), а мають суспільний (тобто штучний) вплив на зміну як сенсу, так і форми тих чи інших міських просторів і форм, урбаністичного середовища. Для їх опису існують еволюційні теорії, які прекрасно себе зарекомендували, зокрема, історико-генетичний метод дослідження, який дозволяє описувати подібні процеси. Ототожнення ж архітектури з природою взагалі не допустимо. Всі відомі до теперішнього часу теорії, що потрактували зв'язок архітектури та природи, ніколи ці два явища не ототожнювали, що по суті вірно.

Друге зауваження, або рекомендація, в подальшому приділити увагу географічному аспекту. Якби автор розділив історичний матеріал по епохах, та відобразив цей процес на різночасових мапах, було б наочніше побачити розповсюдження тих чи інших типів просторово-стильової системи малих міст.

Третє зауваження, також є рекомендацією, про що згадувалось у 3 розділі. Автор надає занадто великий інтерес геометрії форми, що зменшує увагу до семантичних та синтаксичних архітектурних особливостей архітектурної мови історичних міст. Тому таке питання як **діалог стилів та різночасових мов архітектури** міг би стати окремим розділом дисертації.

Одна к всі ці зауваження не зменшують цінності представленої роботи.

Важливе надбання даної роботи полягає у тому, що автор створив базу для розвитку ревіталізаційної діяльності на дуже широкому колі прикладів. Охоронна діяльність національної спадщини має бути розвинута на базі наукових досліджень, які обґрунтовують методи та прийоми реноваційної діяльності. Безумовно результати роботи є новаторськими, а саме розробка теоретичних моделей, класифікація та систематизація величезного фактичного матеріалу, який сприятиме розвитку архітектурно-охоронної діяльності в Україні в цілому.

В якості зауваження, я б не рекомендувала автору вживати такі формулювання як «встановлено, що впродовж XIV - початку XX ст. для формування середмість властива еволюційна синергія» (розд. 2, с. 13), оскільки ці нові і ще не обґрунтовані, а часто просто модні слова (синергія) не розкривають суті досліджуваного процесу. Еволюційні процеси в архітектурі не є природними (або органічними), а мають суспільний (тобто штучний) вплив на зміну як сенсу, так і форми тих чи інших міських просторів і форм, урбаністичного середовища. Для їх опису існують еволюційні теорії, які прекрасно себе зарекомендували, зокрема, історико-генетичний метод дослідження, який дозволяє описувати подібні процеси. Ототожнення ж архітектури з природою взагалі не допустимо. Всі відомі до теперішнього часу теорії, що потрактували зв'язок архітектури та природи, ніколи ці два явища не ототожнювали, що по суті вірно.

Друге зауваження, або рекомендація, в подальшому приділити увагу географічному аспекту. Якби автор розділив історичний матеріал по епохах, та відобразив цей процес на різночасових мапах, було б наочніше побачити розповсюдження тих чи інших типів просторово-стильової системи малих міст.

Третє зауваження, також є рекомендацією, про що згадувалось у 3 розділі. Автор надає занадто великий інтерес геометрії форми, що зменшує увагу до семантичних та синтаксичних архітектурних особливостей архітектурної мови історичних міст. Тому таке питання як **діалог стилів та різночасових мов архітектури** міг би стати окремим розділом дисертації.

Однак всі ці зауваження не зменшують цінності представленої роботи.

Важливе надбання даної роботи полягає у тому, що автор створив базу для розвитку ревіталізаційної діяльності на дуже широкому колі прикладів. Охоронна діяльність національної спадщини має бути розвинута на базі наукових досліджень, які обґрунтовують методи та прийоми реноваційної діяльності. Безумовно результати роботи є новаторськими, а саме розробка теоретичних моделей, класифікація та систематизація величезного фактичного матеріалу, який сприятиме розвитку архітектурно-охоронної діяльності в Україні в цілому.

Представлений в роботі О. В. Рибчинського підхід дає нам змогу поширити подібні дослідження на широке коло інших регіонів, наприклад для східних регіонів України, де подібні роботи ще не проводились.

В цілому ж, вважаю, що дисертація О. В. Рибчинського «ФОРМУВАННЯ І РЕВІТАЛІЗАЦІЯ СЕРЕДМІСТЬ ІСТОРИЧНИХ МІСТ УКРАЇНИ» відповідає вимогам ДАК України до докторських дисертацій, заслуговує високу оцінку, а її автор – Рибчинський Олег Валерійович – присвоєння наукового ступеню доктора архітектури за спеціальністю 18.00.01 – «Теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури».

Доктор архітектури, професор
кафедри основ архітектури
Харківського національного університету
будівництва і архітектури

 О. І. Ремізова

